

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

54

Nyíregyháza
2022

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő:
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu
szentatanaz@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303

Felelős kiadó:
Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2022

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

PUSKÁS Bernadett

Szentek a késő középkori Kárpát-vidéki ikonosztázióban: Szent György és a harcos szentek

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Szent György nagyvértanú ábrázolása Bizáncban és Oroszföldön; 3. Szent György ikonjai a Kárpát-vidéken; 4. Szent Demeter korai ikonográfiája; 5. Szent Demeter egész alakos hagiografikus ábrázolásai a Kárpát-vidéken; 6. Szent Nikétász; 7. Összegzés.

BERNADETT PUSKÁS: Saints in Late-Medieval Iconostases from the Carpathian Region: Saint George and the Warrior Saints

Besides depictions of particularly popular and frequently painted saints – albeit in a considerably smaller number of instances – icons of the warrior saints also survive in the late-medieval icon painting of the Carpathian Region. On account of their prominent veneration – of the warrior saints – images of the martyrs Saint George and Saint Demetrius are found most commonly in the icon painting of the region, but the figures of Saint Theodore Stratelates and Saint Nicetas may also be encountered. Their early representations indicate that their iconography is based on Byzantine prototypes and that certain details of these compositions were inspired by hagiographic texts. The depictions of warrior saints are identical in their main attributes: They are featured in armour with a sword in the icons; the identification of characters in these specimens is made unambiguous by the inscriptions of the icons. In addition to impressive standing- or seated-figure depictions, a different, life-scene-type representation of the warrior saints also became widespread, showing them in fight, on horseback. Among iconographic types, depictions complete with a series of hagiographic scenes command special attention, visually complementing the verse lines of liturgical texts.

I. Bevezetés

A Kárpát-vidék késő középkori, 15–16. századi ikonfestészetében, a nagyméretű, ikonosztáz alapképsora számára készült ikonokon viszonylag nagyobb számban fordulnak elő harcos szentek ábrázolásai. Ezek között a legnépszerűbb Szent György, Szent Demeter és ritkábban Szent Teodorosz Sztratilatosz volt, de fennmaradtak Szent Nikétász (Nikita) ikonjai is, a 16–17. század fordulójáról pedig ismert Tiron Szent Teodort ábrázoló

ikon is.¹ Helyi ikonográfiájuk alapvető vonásaiban a bizánci előképeket követi.

A bizánci ábrázolásokon a harcos szentek viselete, ikonográfiájuk kezdetben kevésbé különbözött, csupán felirataik alapján voltak azonosíthatók. A legáltalánosabban elterjedt ikonográfia szerint páncélzatban, karddal festették meg őket, álló vagy ülő alakokként. Ezeken a reprezentatív hatású ábrázolásokon kívül a harcos szenteknek egy másik, életkép jellegű ikonográfiai típusa is elterjedté vált, amely őket cselekmény közben, lóháton ábrázolja, Szent Györgyöt, amint sárkányt dőf át lándzsájával (Szent György lovon, vsz. 6. század, Sínai-hegyi Szent Katalin-kolostor), Szent Demetert, amint a sárkányt jelképező figurát tipor el lovával.

A 14. században az Oszmán birodalom terjeszkedésével összefüggésben a harcos szentek tisztelete a bizánci területeken megnőtt, és ez hatással volt ábrázolásaikra, számuk ettől kezdve egyre növekedett.

2. Szent György nagyvértanú ábrázolása Bizáncban és Oroszöldön

Szent György nagyvértanú ábrázolásai a 6. századig alapvetően két típus szerint készültek. Az egyik vértanúként mutatta be a szentet, chitonban és palástban, keresztel kezében (Trónoló Istenszülő Szent Teodorral és Szent Györggyel, 6. század, Sínai-hegyi Szent Katalin-kolostor), a másik harcosként, vértzetben pajzssal, karddal, lándzsával, gyalogosan vagy lovon (Bawit, Északi templom falképe, 6. század). Fiatal ifjúként ábrázolják, félhosszú hajviselettel, szakáll nélkül. Tisztelete Bizáncban a császárok hadi sikereihez kapcsolódva, harcos szent mivoltával függött össze, álló, kardra támaszkodó vagy lovas alakját a császárok triumfusa kompozícióból vezetik le. A későbbiekben általánosan a gonosz erők elleni védelmezőként is tisztelték. Szent György lovas ábrázolásai nemcsak a keresztény Keleten váltak népszerűvé, hanem a Balkánon és Itáliában is. A típusok nem egymás másolása vagy to-

¹ Lásd például: Szent Teodor Tiron-ikon Rawa Ruskáról, 16–17. század, Lemberg, Nacionalnij muzej u Lvovi, a továbbiakban NML. Az ikon egész alakosan ábrázolja a szentet, amint frontálisan egy sárkánykígyón áll, harci viseletben, paláttal áldó jobbal (!), baljában lándzsával, amelynek hegye a sárkány fejébe ér. A szent lábainál jobbra egy királylány miniatűr alakja. Колос, О., „Іконографія Св. Теодора Тирона”, in *Історія релігії в Україні. Науковий щорічник 2006. Книга II. Інститут релігієзнавства – Філія Львівського музею історії релігії*, Львів 2006, 509.

vábbfejlesztése nyomán születtek, önálló képként értelmezték őket, így a különféle változatok egymás mellett léteztek.²

A bizánci művészetben az apokrif forráson alapuló sárkányölő Szent György kompozíciója igen ritka, inkább csak lovas ábrázolása volt használatos (14. század, mozaikikon tondó, Louvre).³ A sárkánycsoda ábrázolása inkább olyan területeken vált népszerűvé, ahol a népi hagyománynak nagyobb szerepe maradt, így Kis-Ázsiában, Itáliában, Oroszöldön és a Kárpátok vidékén. Ennek két változata ismert: az egyszerű (Szent György legyőzi a sárkányt) és a bővített, amely a királylányt is, vagy királylányt és városát is ábrázolja. A déli, balkáni kompozíciók sajátossága a ló lábát körbefonó kígyófarok, a város kulcsait a toronyból átnyújtó király és a trombitás hírnökök alakjai. Ezek a motívumok a Kárpát-vidéki ikonfestészetben is jelen vannak.

A hagiografikus Szent György-ábrázolások mind ősiségükben, mind népszerűségükben megelőzik a többi harcosharcos vértanúét. A korábbi változatok elsősorban szenvedéseinek jeleneteiből álltak, a 10. századtól ezekhez a szent életében vagy halála után (sárkány-csoda) véghezvitt csodatételei kapcsolódtak. A hagiográfiának több változata is élt. A jelenetsor többnyire a vagyon szétosztásának eseményével kezdődött és a szent sírbatételével végződött. A hagiografikus változat legkorábbi ismert példája a 13. századi húszjelenetes ikon a Sínai-hegyi Szent Katalin-kolostorban, amelynek középmezéjében a szent álló alakja, mellette a keretsávon szenvedései, csodái láthatók.

A Kijevi Ruszban tiszteletének elterjedése Bölcs Jaroszláv kijevi fejedelem személyéhez kapcsolódott, aki a keresztségben a György nevet kapta. A 11. századtól emléknapiját a nagyobb ünnepek sorába kapcsolják, és ikonja helyet kap az ikonosztázon is. A legkorábbi ikonja a 11. század végén készült félalakos variáns (Moszkva, Kreml Gyűjteményei), melyet a kutatás kijevi eredetűnek tart. A hagiográfiának új írott változata is született itt, amelybe már a királylány és városa megmentéséről szóló eseményt is belefoglalták. A harcosharcos jelenet a gonosz feletti harcot, a kereszténység győzelmét is jelképezte, bár a legenda egyes elemeinek az Andromédát a tengeri sárkánytól megmentő Perszeusz történetében vannak előzményei.⁴ A szent

2 Жарикова Т., „Георгий. Иконография”, in *Православная энциклопедия*. Т. 10, Москва 2005, 685–692.

3 Лазарев, В., *История византийской живописи*, Москва 1986, 304. кэр.

4 Жарикова, *і. т.*, 690.

legkorábbi oroszföldi monumentális hagiografikus ciklusa a kijevi Szent Szófiában maradt fenn (1040-es évek).

Lovas kompozíciójának inkább csak sárkányos változata vált elterjedtté, különösen Novgorodban (14. század, Sárkányölő Szent György életének jeleneteivel, Moszkva, Állami Orosz Múzeum). A 14. századtól, a többsoros orosz ikonosztáz kialakulásával Szent György vértanúként, chitonban, kereszttel látható a Deészisz-kompozíciókban. Moszkvában elsősorban vértanúként ábrázolták, kezében kereszttel, chitonban és himationban, a Deésziszben Szent Demeterrel párba állítva.⁵

A 15. század végén – a 16. század elején a sárkányt legyőző Szent György-kompozíció új részletekkel gazdagodott. Megjelent az angyal alakja, aki Szent György fejére helyezi a koszorút. Vannak változó részletek is, melyek a mozdulatok dinamikájában, a fegyverzetben vagy a ló színezetében mutatkoznak meg (a ló általában fehér, de Novgorodban néhol fekete, ennek a Kárpát-vidéki festészetben is vannak példái).

Szent György életút-ikonjai kiterjedt ciklussal készültek. Egy sor jelenet (tüzes csizmával való kínzása, vaskampókkal kínzása) nem rendelkezik analógiákkal a bizánci vagy balkáni festészetben. A 16. századtól tovább bővül a ciklus, ekkor kapcsolódik ide születésének és keresztelésének jelenete.

A kettős ikonokon Szent Györgyöt többnyire Szent Demeterrel ábrázolták. Szent Miklóssal vagy más szentekkel inkább akkor jelenítették meg, amikor votív ikonról van szó, melyek a kiválasztott szentek kiemelkedő közösségi vagy egyéni tiszteletének jeleként készültek. Így lépett elő Szent György a földművelés patrónusaként, tavaszi szentként. Szent Miklóssal való összekapcsolásának naptári oka van, György napját április 23-án, a „tavaszi Szent Miklóst”, azaz Szent Miklós ereklyéinek átvitele emléknapját május 9-én tartják.⁶

3. Szent György ikonjai a Kárpát-vidéken

A Kárpát-vidék középkori Szent György-ikonjai a korai változatú ikonosztáz Deészisz-sorában is helyet kaptak, ahol megdicsőült alakként,

5 Lazarev szerint ebben a kompozícióban nemcsak általános érvényű könyörgés van jelen, hanem a városért és fejedelméért szóló ima is beleértendő. Лазарев В., Андрей Рублёв и его школа, Москва 1966, 117.

6 АНТОНОВА, МНЕВА, *i. m.*, Т. 1. kat. 1, 10. és Т. 2. kat. 532.

Krisztust színről színre látván a szent sohasem szerepel harci viseletben. Ugyanakkor fennmaradt néhány önálló ikon, amely címünnep-ikonként az ikonosztáz alapképsorban szolgálhatott, vagy templomi votív fali ikonként funkcionált.⁷

A legkorábbi fennmaradt Szent György-ábrázolás Staniláról származik (14. század, 92,5 x 69 cm, Lemberg, Nacionalnij Muzej u Lvovi, a továbbiakban NML).⁸ A lovas kompozíció stílusa jól reprezentálja a kárpáti régió középkori ikonfestészetének szemléletmódját. Megfogalmazása bizantinizáló, ugyanakkor számos gótikus elem gazdagítja, így a gótikus festészetből is ismert Szent György erőteljes lendületű gesztusa, amint lándzsáját átlósan a sárkány szájába döfi. A ló alakja, valamint a sárkány minden bizonnyal a felvidéki és lengyelországi gótika hatására is kaphatott ilyen dinamikus megfogalmazást, bár a novgorodi festészetben is ismertek lendületes kompozíciói. Jóllehet az ikon újabb anyagvizsgálatai szerint a 14. század első felében készült,⁹ a kutatás mégis a ló legközelebbi analógiáját nem ikonfestészeti megoldásokban, hanem a rimabányai Szent László-legenda falkép egyik részletében látja (A kunok üldözése, 1375).¹⁰ Az ikon másik, ugyanabból a műhelyből származó egykorú, rajzban és technikában is megegyező példája Kropiwnik Staryból került elő (Lemberg, Sztudion Gyűjtemény).

Ugyanezt az ikonográfiai típust a 16. században is követik, azonban néhány új mozzanat is feltűnik. A welykiei ikonon Szent György fejére az égből angyal helyez koronát, a város királya pedig kulcsot nyújt át (16. század második fele, Lemberg, Lvivszka halereja misztectv).¹¹ Az ismeretlen hely-

7 Александрович, В., „Дві версії ікони кінного святого Георгія з церкви Собору Іоакима і Анни у Станілі та церкви Перенесення мощів святого Миколая у Старому Кропивнику. Іконографічний аспект дослідження”, in *Сакральне мистецтво Бойківщини. Наукові читання пам'яті Михайла Драгана. Доповіді та повідомлення 25–26 червня 1996 року м. Дрогобич, Дрогобич, 1997*, 8–12. Гелитович М., „Федуско маляр із Самбора. До проблеми атрибуції творів майстра”, in *Родовід (Київ) 3 (1995) 76–78*.

8 Логвин, Г. – Міляева, Л. – Свенціцька, В., *Український середньовічний живопис, Київ 1976*, XVIII. кёр.

9 Членова Л., „Использование радио-углеродного метода для датирования произведений украинской иконописи XIII–XVI вв. из коллекции НХМ Украины”, in *Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації. Матеріали VI міжнародної конференції по волинському іконопису, Луцьк 1999*, 93.

10 Ярема, і. т., 185–187.

11 Свенціцька, Откович, і. т., кат. 19.

ről származó lovas Szent György-ikonon (Krakkó, Muzeum Narodowe), Szent György kivont karddal látható, a sárkány antik eredetű, madárfejú, kígyótestű, összetett mitikus lényként jelenik meg, szárnyain maszkzerű fej látszik.¹²

A 15. századra datált korczyni ikon két nagyvértanút, Szent Györgyöt és Szent Paraszkévát ábrázolja (Lemberg, NML).¹³ Az alakok szembenézetben láthatók, azonban lendületet sugárzó beállításuk az ikonfestészeti kánonoktól meglehetősen eltér. A nagyvértanú szélesen szétvetett lábbal áll, baljában kis kerek pajzsot tart, jobbában lándzsát, melynek végén kereszt szalag kígyózik a szent válla felett. Szent Paraszkéva beállítása és viselete a helyi ikonfestészeti megoldásokat követi, azonban alakja kissé kiszorul a képből, ahogy a kissé előrelépő jobb lábára kerül a hangsúly, a mozgalmasan redőző drapériák még inkább fokozzák ezt a hatást. Szent György páncélingének megfestése is inkább a gótikus táblaképek megoldásaival rokon. Gót betűk mintájára stilizáltak a cirill, ritkábban görög betűs feliratok is (Agios Georgie, Szvata Petka).

Még két ilyen hangsúlyosan gotizáló Szent György-ikon készült a 15. században. A Kijevben (Nacionalnij chudozsnij muzej Ukrajini) őrzött zdwirzeni ikonon ilyen elem a város, melyet soktornyú toronyépületként festettek meg, oldalán mintegy konzolokra állított kis tornyokkal.¹⁴ A helyi legendavátozat alapján megfestett részletek közé tartozik a várerkélyről kitekintő királyi pát, és a kapu előtt a sziklás tájban térdeplő kis királynő alakja. A 16. századból fennmaradt, Mosciskáról (Mostycza) származó ikonon (Lemberg, Sztudion Gyűjtemény) megismétlődik ez a jelenet, kiegészülve a középmező jobb felső sarkában az ég szférájából kihajló angyal alakjával, aki mintegy koronát helyez a szent fejére.¹⁵ A korona, ahogy a dicsfény és a háttér egésze is, alapozásból formált, plasztikus, ezüstözött reliefként készült.

Bár a mosciskai Szent György-ikon középmezőjében életkép jellegű lovasjelenete látható, mégis hagiografikus oldalkompozíciók társulnak hozzá, holott ezek inkább a frontális egész- vagy félalakos szentábrázolások kiegészíté-

12 KŁOSIŃSKA, JANINA, *Ikony (Muzeum Narodowe w Krakowie: Katalogi zbiorów Tom. 1, Kraków 1973, kat. 38., 203.*

13 Логвин – Міляєва – Свенціцька, *i. m.*, LXXI.

14 Ярема, *i. m.*, 192–193.; Мельник Анатолій, *Український іконопис XII–XIX ст. 3 колекції НХМУ, Київ 2007, 39. kat. 5.*

15 Дмитрух, С. (szerk), *Українське сакральне мистецтво з колекції „Студіон”. Ч. I. Врятовані від загибелі і забуття, Львів 2005, 26. kép.*

szítói szoktak lenni.¹⁶ Az életút jelenetei: *Szent György születése; a szegényeknek adja javait; megvallja hitét Diocletianus előtt; ostorozása; halála után megjelenik a császárnak; vaskampókkal kínozzák; – az alsó sorban – keréketörése; tüzes vascizmákkal kínozása; börtönbe vetik; fejevétele; temetése.* Egyes jelenetek analógiái az orosz ikonfestészetben találhatóak meg.¹⁷

A következő századra datálható, Zsolkváról (Zolkiew) származó Sárkányölő Szent György életútjával-ikont (16. század, Lemberg, NML) a kutatás feltételesen a sambori iskola név szerint is ismert mesterének, Feduszkónak tulajdonítja.¹⁸ Az ikon, ahogy Feduszko mester szignált és datált Örömhírvétel-ikonja is, közel négyzetes formátumú (122 x 98,5 cm, a bal oldal keretsávját utólagosan megcsonkították, levágták). A középmezőben Szent György hagyományos lovas kompozíciója látható. A jelenetben az ikonográfiai típus szokásos kompozíciójának minden eleme megfigyelhető, a sárkány, akire nyakörvet vetett a királylány, a várost jelképező többszintes toronyépület, ahonnan az uralkodó pár és a harsonázó alak tekint ki. A középábrázoláshoz a hat legelterjedtebb hagiografikus jelenet kapcsolódik kétoldalt és alul.¹⁹

A késő középkori kettős ikonok egyikén, amely Szent Mihályt és Szent Györgyöt ábrázolja, sajátos módon a novgorodi korai művészetből ismert attribútumok láthatók (Szlachtowáról, 16. század eleje, Lemberg, Sztudion Gyűjtemény). A szembenézetben, egész alakosan látható szentek hangsúlyosan emelik jelvényeiket, Szent Mihály jobbában kivont kard, Szent György jobbában egy nagyméretű latin kereszt, baljában lándzsa.²⁰

16 Ugyanott 27. kép. 107 x 93,3 cm.

17 Скоп, Л., *Икона „Святий Юрій з житієм” XVI ст. церкви Різдва Христового у Жовкві, Сакральне мистецтво Бойківщини. Треті наукові читання пам’яті Михайла Драгана: Матеріали виступів, Дрогобич, 19–20 листопада 1998 р.* Музей „Дрогобиччина” (szerk. Бервецький З., Скоп, Л.), Дрогобич 1998, 142–146.

18 Гелитович М., „Федуско маляр із Самбора. До проблеми атрибуції творів майстра”, in *Родовід* (Київ) 3 (1995) 76–78.

19 Ugyancsak ennek a mesternek tulajdonítják a potyliczi hagiografikus Szent György a sárkányölő-ikont is. Откович, Мирослав – Откович, Тарас – Канарська-Луцан, Ольга, *Відроджені шедеври (Ілюстративне видання відреставрованих пам’яток образотворчого мистецтва у Львівському філіалі Національного науково-дослідного центру України)*, Львів 2008, kat. 13.

20 Дмитрух, Севастіян. о. (szerk.), *Українське сакральне мистецтво з колекції “Студіон”. Ч. II. У збірці Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького*, Львів 2008, 53.

4. Szent Demeter korai ikonográfiája

A szent tiszteletét Thesszalonikéi Metód szláv missziójáig vezetik vissza a régióban, annak ellenére, hogy a Demeter patrocíniumú templomok első-sorban a térítő testvérpár működési területétől keletebbre helyezkednek el.²¹ Bizáncban a 6. századtól október 26-án (november 9-én) emlékeztek meg a harcos szentről. Szent Demeter legkorábbi votív ábrázolásai az ikonrombolás előtti időszakból származnak. Az ikonográfia kialakulása Thesszalonikéhez kapcsolódik (7. század, Thesszaloniké, Szent Demeter-bazilika mozaik képei), így hiányoznak belőle azok a provinciális, keleties apokrif vonatkozások, melyek Szent György ábrázolásait színesítik. A bizánci korai ikonográfia szakáll nélküli ifjúként ábrázolja, patríciusi viseletben, majd a II. századtól harcosként, páncélban és fegyverzetben, néhol a két változatot keverve.²²

Szent Demeter tisztelete a II–II. században a Balkánra is áterjedt, más harcos szentekéhez kapcsolódva. Ábrázolásai széles körben kedvelté váltak, bár nem olyan mértékben, mint Szent Györgyé. Ikonográfiája a többi harcos szent ábrázolásainak ikonográfiájával párhuzamosan fejlődött, különösen a Szent György-ábrázolásokéval mutat rokonságot. A bizánci ikonográfia általános jellemzői a Kárpát-vidék ikonográfiáját is meghatározzák.²³

Szent Demeter hagiografikus ábrázolásai a II. századtól ismertek, részben Nesztor vértanú jeleneteivel együtt, amelyek között legkorábbi orosz földi ábrázolásai a 16. század elején készültek (tizennégy jelenetes novgorodi ikon, Novgorod, Goszudarsztvennij muzej; 16. század első fele, Gumeneci ikon, Rosztovi Kreml Állami Múzeuma).²⁴ Fontos megjegyezni, hogy általánosságban a Kárpátok vidékén a szentek fennmaradt legkorábbi hagiografikus ábrázolásai nem későbbiek orosz példáiknál, holott az

21 Грешлик, В., „Храми та ікони Св. Димитрія у Словаччині”, in *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2006. Книга II. Інститут релігієзнавства – Філія Львівського музею історії релігії*, Львів 2006, 556–557.

22 Преображенский, А., „Димитрий Солунский. Иконография”, in *Православная энциклопедия*, Т. 15., Москва 2007, 155–199.

23 Duć-Fajfer, H., „Kult i ikonografia świętego Dymitra z Salonik na Łemkowszczyźnie”, in Czajkowski, Jerzy (szerk.), *Łemkowie w historii i kulturze Karpat, cz. 2, Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, Sanok 1994, 291–312.

24 Смирнова Э., „Иконография жития Св Димитрия Солунского: её обновление в русской иконописи конца XVII – начала XVIII века”, in *Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines XLIV*, 2007, 616.

orosz szakirodalomban az utóbbiak elsőbbségét, típusmódosító invencióját hangsúlyozzák.

5. Szent Demeter egész alakos hagiografikus ábrázolásai a Kárpát-vidéken

A Kárpát-vidéki anyagban az egyik legkorábbi önálló Szent Demeter-ikon a Királyi Magyarországon, Ladomirován fennmaradt ábrázolás (Bártfa, Šarisské múzeum).²⁵ A viszonylag nagyméretű ikon (130 x 86 cm) középmézejében a thesszalonikéi vértanú egész alakos figurája látható. Körülötte tíz hagiografikus jelenet kapott helyet, más, ebben az időszakban festett hagiografikus ikonokhoz hasonlóan. Az ikon katonaként ábrázolja, amint határozottságot sugallva kisterpeszben áll, rövid tunikája felett páncélt és palástot visel. Megemelt jobbában lándzsát tart, leengedett baljával kardjára támaszkodik. Az életút-jelenetek fentről soronként következnek: *Maximilian császár hadvezérnek nevezi ki Demetert; Demetert köszöntik a szalonikiek; a király rákérdez Demetert keresztény hitére; Demetert a börtönbe vezetik; Nesztor harca Libeusszal; Demetert és Nesztort száműzetésre ítélik* – lent a középmező alatt – *Demeter győz a csatában; Demeter megáldja Nesztort*, – és az alsó két sarokba került jelenetek – *Demeter halála; Demeter ereklyéinek átvitele*. A jelenetek sorrendje az alsó sávban nem követi az időrendet, a kompozíció bizonyára még az ikonográfiai rend formálódásának időszakát példázza.²⁶ A jelenetek háttérében látható romanizáló jellegű architekturális részleteket Grešlík a helyi szlovák vagy lengyel középkori építészet hatásával kapcsolja össze.²⁷ Sajátos a szent háta mögé akasztott pajsz, fehér és fekete sávozással.

Szent Demeter másik ikonja ugyancsak a 16. század elejéről Florynkáról származik (Lemberg, NML).²⁸ Az ikon több sajátos jegye révén kitűnik a korabeli anyagból. Demeter szokatlanul kék kabátban és felette chlamiszban áll, baljában íjat és a bizánci ábrázolásokhoz hasonlóan egy kis pajszot tartva, jobb oldalán kard, bal oldalán tegez nyilakkal. Jobbját fel emeli, mintha fogna valamit, de a lándzsa itt hiányzik. A háttér majdnem olyan sötét, mint a talaj, ami ritka ezen a vidéken, inkább a Balkán művé-

25 GREŠLÍK, V., *Ikony Šarišského múzea v Bardejove*, Bratislava 1994, 26. Kat. 6.; Ярема, *i. m.*, 299–230. Jarema a 15. század végére datálja az ikont.

26 Ярема, *i. m.*, 300.

27 ГРЕШЛИК, *i. m.*, 559.

28 СВЕНЦИЦКА, ОТКОВИЧ, *i. m.*, kat. 43.; Ярема, *i. m.*, 300.

szetére jellemző. Szintén nem szokványos, hogy a jeleneteket széles vörös sáv választja el a központi alaktól. A jelenetek száma kilenc: *Szent Demeter születése; Demeter tanítja a népet a templomban; Demeter a király előtt; Demetert megostorozzák; Demeter ledönti az idOLOkat; Demetert gyertyákkal égetik; Demeter sírba helyezése* (ebben a jelenetben a centrális épület hátul a jeruzsálemi Szent Sír-templomra, azaz a feltámadásra utalhat, hiszen sírja fölé három hajós bazilika épült); *Demeter a börtönben megáldja Nesztort a Libeusszal való harcra* (itt a torony sajátos módon kilép a képmező keretéből, és átnyúlik a központi képmezőbe); *Nesztor harca Libeusszal*.

A cewkóvi Szent Demeter-templom tituláris ikonja (16. század, Sanok, MBL) szintén teljes katonai díszben ábrázolja, lándzsával, íjjal, karddal és pajzsral. Az egész alakos ábrázolást kísérő nyolc életútjelenetet a hagiográfia rövidített változataként válogatták ki.²⁹

Kettős ikonon Szent Demeter is szokott szerepelni, így látható Sztratilatosz Szent Teodorral párban (Boguzáról, 16. század, Lemberg, NML).³⁰ A közel négyzetes formátumú táblán a szentek álló alakosan, frontális beállításban láthatók, mindketten páncél fölött palástartal, jobbjukban lándzsa, baljukkal kardjukat fogják, Demeternél íj, valamint tegez is van. Az ikon erőteljes színhasználata, grafikus felfogása, erős kontúrozása miatt a középkori Kárpát-vidéki ikonfestészet úgynevezett romanizáló, azaz a román kori festészetet idéző felfogásának egyik példája.

6. Szent Nikétász

A harcos szentek bizánci és orosz ikonográfiájában Szent Nikétász nagyvértanú ábrázolásai is megtalálhatók. Különös mértékben a kispasztikában, mellkereszteken, fémikonokon volt elterjedt. A Kárpát-vidéken a katonaszentnek csupán néhány ikonábrázolása ismert. A 16. század közepéről fennmaradt nagyméretű ikonja az ilniki Parasztkéva-templomból származik (Szent Nikétász az ördöggel, Lemberg, NML).³¹ A szent sajátos

29 Jelenetek: *Demeter születése, Szent Demeter összetöri a bálványokat, Demeter keresztelése, Demeter a börtönben, Demeter a császár előtt, Nesztor harca Libeusszal, Demeter megtéríti Szaloniki lakosait, Nesztor győzelme Libeusz felett*. CZAJKOWSKI – GRZĄDZIELA – SZCZEPKOWSKI, *i. m.*, 161, kat. 19. ДАБ-КАЛИНОВСКА, В., *Ikony najpiękniejsze ikony w zbiorach polskich*, Olszanica 2001, 116.

30 СВЕИЦІЦЬКА, ОТКОВИЧ, *i. m.*, kat. 12.; Ярема, *i. m.*, 157. Jarema a 14. századra datálja.

31 ЛОГВИН – МІЛЯЄВА – СВЕИЦІЦЬКА, *i. m.*, LXXXVII. tábla.

ábrázolása miatt nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, tekinthető-e ikonosztázion-alapképnek, vagy inkább fali ikonról van szó. Az ikon egy hagiografikus jelenetet jelenít meg, amint Szent Nikétász üstökön ragad egy kis fekete ördögfajzatot, és ökölbe szorított, felemelt jobbával lesújtani készül rá. A jelenet architekturális háttér előtt játszódik, a magas fal arra a börtönre utalhat, ahol a hagiográfia szerint Nikétászt megkísérti az ördög, ő azonban a gonosznak ellenállva leküzdí. A szent dinamikus lépő alakja hagyományos harci viseletben látható, rövid tunikában, páncélban, a vértanúságára utaló vörös palástban. Az ikonográfiai típus pontos megfelelője ismert a 16. század első felének moszkvai ikonfestészetében is (Moszkva, Tretyjakov Képtár).³²

Ugyanebből az időszakból fennmaradt a szent félalakos ábrázolása is. A Truszowicéből származó ikon (16. század közepe, Lemberg, NML) két témát egyesít egy fekvő alakú táblán.³³ A bal oldalon Bevonulás Jeruzsálembe-jelenet látható, mellette önálló képmezőben Szent Nikétász félalakja. Viselete diakónusi, felette vörös palástot visel vértanúságának jelzésére, amit a maga elé tartott kereszt és a nyitott tenyér is hangsúlyoz. Hajviselete az egész alakos ikonján látottaktól eltérő, hosszú dús barna haj, amely krisztusi vonásokat kölcsönöz Nikétásznak. Ez a sajátos típus egész alakos változatban a 15–16. század fordulóján a novgorodi ikonfestészetben is ismert volt (novgorodi „táblácskák”, csókoló ikonok, Szentpétervár, Állami Orosz Múzeum).³⁴ A kései ikonon a két téma összekapcsolása inkább arra utal, hogy az ikonosztázion, amelynek az ikon része lehetett, azt az archaikus változatot képviselte, amikor a második sor egyaránt tartalmazhatott ünnep-ikonokat és szentek ábrázolásait.

7. Összegzés

A Kárpát-vidék késő középkori ikonfestészetében a rendkívül népszerű és sokszor megfestett szentek alakjai mellett, bár jóval kisebb számban, a harcossz szentek ikonjai is fennmaradtak. A régió ikonfestészetében a

32 Каменская Е., *Шедевры древнерусской живописи*, Москва 1971, kat. 20.

33 Міляєва, Л. (за участю /közreműk./ Гелитович, М.), *Українська ікона XI–XVIII століть*, Київ 2007, 192.

34 Лазарев В., *Страницы истории новгородской живописи. Двусторонние таблетки из собора Св. Софии в Новгороде. Pages from the History of Novgorodian painting. The double-faced tablets from the St. Sophia Cathedral in Novgorod*, Москва 1983, XXIV. tábla verso.

harcos szentek között a legnagyobb tisztelet okán Szent György és Szent Demeter vértanúk alakjai fordulnak elő leggyakrabban, de Sztratilatosz Szent Teodor, valamint Szent Nikétász alakja is előfordul. Korai ábrázolásaik arról tanúskodnak, hogy ikonográfiájuk bizánci alapképeken alapul, a kompozíciók egyes részleteit a hagiografikus szövegek inspirálták. A harcos szentek ábrázolásai főbb vonásaikban megegyeznek, páncélzatban, karddal láthatók az ikonokon, az alakok azonosítását ilyenkor az ikonok feliratai teszik egyértelművé. A reprezentatív hatású álló vagy ülő alakos ábrázolások mellett a harcos szentek egy másik, életkép jellegű ábrázolása is elterjedté vált, amely őket harc közben, lóháton ábrázolja. Az ikonográfiai típusok között külön figyelmet érdemelnek a hagiografikus jelenetsorral kiegészített ábrázolások, amelyek vizuális módon egészítették ki a liturgikus szövegek verssorait.